

RECENZJE. WSPOMNIENIA

Irina Betko, „ДУШИ ИЗМЕНЧИВОЙ ПРИМЕТЫ...“. ИЗБРАННЫЙ ТЕКСТ УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ КЛАСИКИ В ЗЕРКАЛЕ МИФО-АРХЕТИПИЧЕСКОГО АНАЛИЗА, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016, ss. 296.

Koncepcja ujęcia wybranych utworów klasyki rosyjskiej i ukraińskiej została sformułowana po części już w samym tytule. Jest przez Autorkę konsekwentnie realizowana od początku do końca monografii, która składa się z ośmiu rozdziałów oraz z części wstępnej i podsumowującej. Do interpretacji filologicznej zostały wybrane dzieła najwybitniejsze i dlatego też znane. Co więcej, niektóre z nich były niejednokrotnie badane i opisywane. Niemniej lektura analizowanej książki upewnia w przekonaniu, że do istniejących już w literaturoznawstwie prac o tych dziełach można jeszcze wiele dodać, rozpatrując je z innego, nowego punktu widzenia. Takie podejście odkrywa przed odbiorcą to, co pominął on lub też czego nie uzmysłowił sobie nawet przy wielokrotnym kontakcie z danym utworem. Odniesienia do mitu i archetypu pozwalają Autorce ujawnić w analizowanych tekstach wiele niesionych przez nie wartości o charakterze uniwersalnym i ponadczasowym. Wykorzystanie psychoanalizy Carla Gustava Junga, wątków biblijnych, zwłaszcza *Pieśni nad Pieśniami*, stworzyło możliwość dotarcia do najgłębszych pokładów duszy bohaterów wybranych do omówienia dzieł i tym samym także do nie zawsze dostrzeganych od razu walorów warsztatu pisarskiego ich autorów.

W refleksjach wstępnych zostało wyraźnie podkreślone, że głównym celem rozważań zawartych w monografii, zgodnie z pierwszą częścią jej tytułu, będzie odkrywanie oznak zmienności duszy ludzkiej, jej bytu, podlegającego stale dynamicznemu rozwojowi. Było to między innymi jednym z argumentów na rzecz takiego, a nie innego wyboru tekstów. Łączy je złożona osobowość bohaterów głównych, stanowiąca doskonały materiał do interpretowania różnych stanów ducha człowieka. Autorka zaznacza, że przy wyborze autorów i ich utworów kierowała się przede wszystkim przesłankami naukowymi, obiektywnymi, ale również i subiektywnymi, czyli swoim czytelnicznym przywiązaniem do niektórych tekstów, pozostając pod urokiem ich piękna i wirtuozerii artystycznej. Takie stanowisko jest poparte przez badaczkę odpo-

wiednią literaturą naukową. Na przykład Lidia Ginzburg jest zdania, zresztą nie bez racji, że lepsze rezultaty naukowe osiąga się analizując te dzieła, które odbiera się emocjonalnie, podziwiając w pierwszym rzędzie ich walory estetyczne. Zgromadzone w monografii pozycje łączy także pewne specyficzne podobieństwo losów duszy ich bohaterów z przeżyciami duchowymi samych autorów. Irina Betko doskonale wychwytuje niuanse tych podobieństw i udowadnia to w przekonującym wywodzie naukowym. Kolejnym elementem jednoczącym analizowane utwory jest temat szeroko pojętej miłości, bądź to do kobiety/mężczyzny bądź Boga, a nawet do powołania życiowego.

Każdy rozdział recenzowanej książki poświęcony jest jednemu pisarzowi i jego najwybitniejszemu osiągnięciu. Wszystkie ułożone są według chronologii epok i traktują kolejno: o duszy mistyka na przykładzie twórczości Ukraińca Grigorija Skoworody, o *Eugeniuszu Onieginie* – duszy „wolnej powieści” Aleksandra Puszkina, duszy „człowieka małego” na podstawie *Płaszcz* Mikołaja Gogola, duszy „zakochanego poety” Fiodora Tiutczewa, o najlepszym lirycznym dramacie ukraińskiego poety Iwana Franki, o Łesi Ukraince, Bohdanie Antonyczu oraz na koniec o Annie Achmatowej.

Poszczególne części pracy zaczynają się zwykle od uwag na temat literatury przedmiotu dotyczącej danego pisarza, często od słusznej polemiki z niektórymi sądami badaczy. Pani Betko sięga nie tylko do najważniejszych prac krytycznych. Wykazuje w tej dziedzinie szczególną skrupulatność, by nie pominąć istotnych spostrzeżeń na temat, który porusza. W pierwszym rozdziale o Skoworodzie, rozważania o fenomenie tego poety poprzedza nie tylko refleksjami o literaturze krytycznej, ale i porównaniem poglądów Skoworody i Junga, odnajdując wiele wspólnego u obu myślicieli. Analizując najważniejszy w twórczości ukraińskiego poety zbiór liryków w kontekście teorii Junga i mitów biblijnych Autorka dochodzi do szeregu ciekawych wniosków, konstatując na końcu, że ponad wiek przed szwajcarskim psychoanalitykiem Skoworoda na podstawie podobnych przeżyć i doświadczeń mistycznych potwierdził wielkie znaczenie głoszonych później przez Junga jego imperatywów moralnych, wszechstronność psychologii analitycznej w odniesieniu do życia duchowego człowieka.

Niezwykle interesujący jest rozdział o *Eugeniuszu Onieginie*, w którym Autorka przedstawia nowe podejście do zakorzenionych już w świadomości odbiorcy i narzuconych przez badaczy pojęć o osobowości bohaterów głównych tego romansu wierszem. Chociaż wszystkie części omawianej monografii interpretują wybrane teksty z punktu widzenia myślenia Junga oraz w kontekście religijnym, to każda jest inna. Zawdzięczamy to profesjonalizmowi badaczki i jej ogromnej wiedzy na temat poruszanych zagadnień. W niniejszym rozdziale zaznacza się, że literaturoznawcy swoje rozważania o powieści Puszkina zaczynają zwykle od pokłonu Bielińskiemu i jego twierdzeniu, że utwór poety jest „encyklopedią życia rosyjskiego” w tamtych

czasach. A przecież, jak słusznie pisze Betko, żadne dzieło sztuki nie może być encyklopedią realiów rzeczywistości. Najlepszy tekst autora *Damy Pikowej* nie może być też rozpatrywany tylko ze względu na typowość postaci i zawarte w nim elementy realistyczne. Autorka dokonuje innego podziału postaci, niekonwencjonalnego, biorąc pod uwagę życie duchowe bohaterów. Oniegin na przykład jest ukształtowany jako *persona*, prezentuje swoją zewnętrzną stronę, taką, którą chce widzieć wielki świat. Tatiana zaś jest wyrazicielką ducha, jego żeńskiego pierwiastka, co zwie się według Junga *animą*. Dlatego bliższy jej powinien być Leński – *animus*. Wiele wspólnego jest między listem Tatiany do Oniegina i wyznaniem Leńskiego przed pojedynkiem. Z Onieginem łączyć można raczej Olę. Konsekwencje przemian w życiu duchowym postaci decydują o finalnych rozwiązaniach utworu. Rozważania Autorki koncentrują się wokół omówienia znaczenia, jakie mają owe przemiany dla kompozycji dzieła, dla jego struktury i układu pozostałych postaci.

Niemożliwa jest pełna wiedza o jakimkolwiek utworze, jeśli nie jest on rozpatrywany w kontekście religijnym, jak nie bezzasadnie utrzymuje Betko. I taki kontekst w szczególnej mierze uwzględniony jest w rozdziale trzecim, poświęconym opowieści Gogola *Płaszcz*. Mowa jest tu o duszy „człowieka małego”, którego osoba była do tej pory omawiana najczęściej z punktu widzenia socjalnego. Według badaczki nie dawało to pełnego obrazu tego typu postaci. Akakiusz Baszmaczkin nie jest *personą*. Brzmienie jego imienia, jak również prześladowania jego osoby ze strony urzędników „pewnego departamentu”, zwłaszcza zaś jego uwielbienie dla liter podczas przepisywania dokumentów świadczą wręcz o jego świętości. Swym zachowaniem przypomina „jurodiwego”. Jest niewinny, pokorny, łagodny. Kiedy Baszmaczkin zaczyna pragnąć nowego płaszcza i po jego założeniu zdobywa akceptację urzędników, traci swą duszę. Płaszcz wyraża ideę *persony*, a to, jak uzasadnia Betko, jest grobem dla duszy. Akakiusz ze świętego przepisywacza ważnych tekstów przeradza się w zwykłego biurowego skrybę. W rozdziale tym na szczególne podkreślenie zasługuje finałowa analiza filologicznej oraz umiejętność syntezy, cechująca zresztą i pozostałe części monografii.

Inaczej niż czynili to zazwyczaj do tej pory badacze podchodzi Betko i do liryki Tiutczewa, przedstawiając na jej bazie duszę zakochanego poety. Nie sposób przy tym pominąć biografii twórcy. Przejawy skomplikowanej duszy poety widzi Autorka nie tylko w wierszach o miłości. Zadaje sobie trud pogrupowania liryków Tiutczewa według: *anima amanta*, *anima christiana*, *anima naturalis*, *anima inspirata*, *anima patriae*. Analizując zawiłości duszy poety dochodzi do ciekawych i istotnych spostrzeżeń na ten temat, do tej pory prawie nigdy nie prezentowanych.

Tematem rozdziału piątego jest dramat liryczny modernisty ukraińskiego Iwana Franki. Tu też Autorka podąża konsekwentnie wybranym torem, analizując meandry duszy bohatera, jak również samego poety, koncentrując się na różnaitości przejawów *animy* i *cienia*. Zwraca uwagę na ważne w dobie modernizmu zjawisko, na

intertekstualność lirycznej psychodramy Franki. Uwzględnia w interpretacji jej tekstu wpływy *Pieśni nad Pieśniami*. Związki z tym biblijnym utworem dominują w analizie dzieł poetyckich Łesi Ukrainki (szósty rozdział), Bohdana Antonycza (siódmy rozdział) oraz Anny Achmatowej (ósmo rozdział). W tych ostatnich częściach monografii mistrzowsko zostały zinterpretowane pewne analogie w życiu duchowym poetów i w dziejach duszy bohaterów głównych ich utworów. Podkreślone zostało również duże znaczenie folkloru, przyrody w kształtowaniu tekstów wymienionych koryfeuszy literatury oraz ogromna rola tych czynników w życiu duchowym samych poetów.

Wszystkie części recenzowanej monografii łączy koncepcja ujęcia treści i sensów naddanych analizowanych dzieł. Jednak każdy z rozdziałów cechuje się odrębnością. Decyduje o tym nie tylko specyfika twórczości wybranych pisarzy, ale i profesjonalizm Autorki, która zadbała o to, aby uniknąć nużącego naukowego wywodu. Książka prezentuje nowe odczytanie znanych rosyjskich i ukraińskich dzieł. Nowatorskie podejście nie przekreśla tego, co zostało już o tych dziełach powiedziane, lecz wzbogaca naukową refleksję na ich temat, poszerza horyzont badawczy, odkrywa inne możliwości interpretacyjne. Stanowi znakomity dowód na to, że dzieło sztuki jest na tyle ponadczasowe i uniwersalne i tyle warte, ile włoży weń od siebie jego odbiorca, zarówno czytelnik, jak i wielki uczony. Omawiani twórcy reprezentują różne epoki, od osiemnastego do dwudziestego wieku, ale jak przekonuje Autorka, można ich dorobek rozważać z jednego konkretnego punktu widzenia, co nie przekreśla jednakowoż jego specyfiki, a nawet ją eksponuje.

Monografia Betko jest ciekawa, nowatorska, erudycyjna, napisana doskonałą ruszczyzną, wzorcowa w swej konstrukcji i w stylu wypowiedzi naukowej. Jest bardzo dobrym przykładem rozprawy filologicznej, profesjonalnej analizy tekstu i mistrzowskiej syntezy. Bogatą wiedzę uczonej znamionuje obszerna literatura krytyczna. Uczciwość badacza każe Jej przedstawić problem w szerokim kontekście. Jeśli istnieje gdziekolwiek nawet drobna wzmianka o rozpatrywanym utworze, jest ona przywoływana w przypisach. Ponadto książka cechuje się niebywałą dbałością o szczegóły, dokładnością, jest wręcz wypielęgnowana, także w sensie technicznym i graficznym. Podane są nie tylko daty urodzin i śmierci uwzględnionych pisarzy, ale też badaczy, na których się Autorka powołuje, nawet daty powstania wszystkich cytowanych utworów literackich. Zapewnia to czytelnikowi komfort odbioru pracy.

Halina Mazurek
Katowice